

Notícia sobre la Sociedad Económica Dertosense (1835-1850)

Enric Querol Coll *

Resum: Les Sociedades Económicas de Amigos del País, sorgides al darrer terç del segle XVIII per iniciativa oficial, van arrelar ben aviat en diverses poblacions de Catalunya, però van tardar a fer-ho a Tortosa. No fou fins el 1835 que va aparèixer la Sociedad Económica Dertosense, per iniciativa de l'ajuntament de la ciutat i amb participació destacada d'alguns elements forans. Els seus objectius van centrar-se primordialment en els àmbits de l'agricultura, el comerç i l'educació i la seua activitat va entroncar amb el sorgiment del periodisme cultural a Tortosa i l'aparició de les primeres publicacions periòdiques a la ciutat.

Paraules clau: fundació de la Sociedad Económica Dertosense, membres destacats, iniciatives i àmbits d'actuació, paper de la Societat en la vida ciutadana, Tortosa.

Palabras clave: fundación de la Sociedad Económica Dertosense, miembros destacados, iniciativas y ámbitos de actuación, papel de la Sociedad en la vida ciudadana, Tortosa.

Key words: the foundation of the Sociedad Económica Dertosense, distinguished members, initiatives and work areas, the role of Society in civil life, Tortosa.

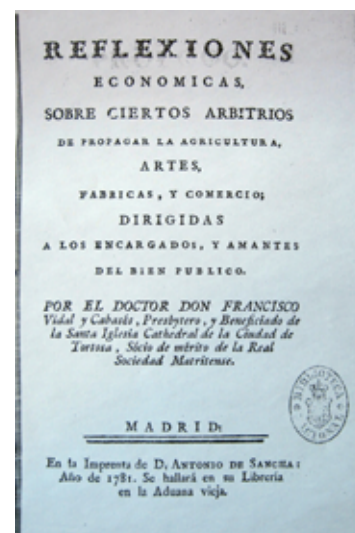
Mots clés: fondation de la Sociedad Económica Dertosense, membres insignes, initiatives et enceintes d'intervention, rôle de la Sociedad dans la vie citoyenne, Tortose.

Els estudis biogràfics sobre Albert Bosch i Fustegueras, vicepresident de la Sociedad Económica Matritense, alcalde de Madrid i ministre de Foment, una de les personalitats polítiques més destacades del segle XIX, inclouen entre els seus mèrits la fundació de la Sociedad Económica Dertosense, el 1876. Aquesta notícia, així com el fet que Ernest Lluch (1973: 235-166), en el seu clàssic estudi sobre el pensament econòmic il·lustrat, no consigni cap entitat tortosina entre les societats econòmiques catalanes sorgides en el darrer terç del segle XVIII, ens menen a una data ben tardana per a la fundació d'aquest tipus d'entitat il·lustrades a la ciutat. I amb tot, diverses notícies bibliogràfiques i arxivístiques fan evident la presència d'una Sociedad Económica Dertosense, o també Sociedad Económica de Amigos del País de Tortosa –a la qual ens referirem com a *Societat*–, si més no des del 1835 endavant. Aquest article vol ser una primera aproximació al tema –tan sols apuntat anteriorment (Querol Coll 2010: 273-274)–, en què donem a conèixer les notícies esparses –insuficients encara– que hem pogut aplegar sobre aquesta primitiva Societat amb vista a conèixer tant els projectes que emprengué com el perfil biogràfic dels seus membres.

* Doctor en Filologia Hispànica, professor de l'Institut de l'Ebre.

El context il·lustrat

L'establiment de societats econòmiques arreu de l'estat fou concebut pel comte de Campomanes amb l'objectiu de despertar l'interès pel conreu de la indústria, les arts i el comerç, endarrerides, per no dir totalment prostrades, a bona part de l'Estat espanyol, i aixecar així l'economia del país. El programa fou divulgat amplíssimament gràcies a la publicació i difusió del *Discurso sobre el fomento de la industria popular* (Madrid, 1774). A Catalunya aquesta iniciativa dirigida pel govern fou acollida a Tàrrrega (1776), Puigcerdà (1781) i Tarragona (1784), però no a Barcelona, que ja gaudia d'unes plataformes educatives, científiques i comercials pròpies, ben operatives i productives, lligades a la Junta de Comerç. Aquestes primeres iniciatives catalanes tingueren una producció molt migrada, excepte a Tarragona, i van esllanguir-se sense pena ni glòria. A principis del XIX ja no en funcionava cap (Lluch 1973: 165-166). A Tortosa, tot i la visió de Campomanes (1774: 157), –«Tortosa necesita una Sociedad Económica particular para fomentar el riego, navegación y exportación de frutos por el Ebro»–, la proposta no quallà, si més no en aquest darrer tram de segle. El fet és que tant el comerç fluvial com les grans possibilitats agrícoles de la zona –pendent encara de materialitzar els anhelats canals de reg– i l'existència de matèries primeres per al desenvolupament de certes indústries i explotacions –aigua, sal, boscos, sosa– feien de Tortosa una bona candidata a la fundació d'aquest tipus d'entitats projectistes. Un relativament important segment social amb potencials inquietuds intel·lectuals –clergat, militars de graduació, noblesa, professions liberals– oferia també un cabal humà suficient i propici. A més a més, alguns personatges de la ciutat estigueren activament relacionats amb societats econòmiques; és el cas, entre altres que podríem aduir, de Francesc Vidal i Cabacés, admès per mèrit a la Sociedad Económica Matritense el 1776, un dels millors agrònoms i economistes espanyols del moment; de l'ardiaca major Mariano García de Zamora –a Tortosa entre el 1786 i el 1804–, que el 1784 havia presentat un projecte sobre la solució de la pobresa guanyador d'un accésit a la Sociedad Matritense; del canonge Juan Antonio Rosillo, nebot i secretari del bisbe Velarde, vinculat a la Sociedad Aragonesa de Amigos del País, on desenvolupà diferents projectes (Forniés 1980: 211); així mateix, Joan Baptista Chicola, rector de la recentment establerta parròquia dels Alfacs, era soci de la societat de Tàrrrega. Fins i tot el 1779 sortí a la llum un opuscle de caire mercantilista, *Poltrón de la*

correspondencia que tienen en Cataluña las monedas de oro con las de Castilla, Aragón y Valencia (Reus, 1779?) signat per un «amigo del país, vecino de Tortosa». Encara, el 1804, hi ha notícia de l'intent de crear una junta per a fomentar l'agricultura que no prosperà (García Ruipérez 1988: 40, n. 16).

D'altra banda, la Sociedad Aragonesa es feia notar a Tortosa en forma de visites d'inspecció i de correspondència amb l'Ajuntament amb vista a la construcció d'un camí en condicions fins a la ciutat i, sobretot, d'un canal marítim que, sortejant la poc segura boca de l'Ebre, permetés el trànsit de mercaderies al port dels Alfacs.

Fundació i membres destacats

Les primeres notícies sobre la Societat tortosina sorgeixen a partir del 1835. Això ens fa pensar que la seva fundació respon a l'intent del Govern de revitalitzar les societats que, després de diversos fracassos per la inestabilitat política, es materialitzà en la proposta de la Junta de Comerç de Barcelona al Ministeri de Foment sobre la creació de societats econòmiques a les principals ciutats de Catalunya, datada l'1 de juny de 1833. La situació a Tortosa, però, no era la més idònia. El 1834 fou, de fet, un any nefast en què la ciutat fou afligida per una violenta epidèmia de còlera; alhora, la revolta carlista, covada ja l'any anterior, esclatava arreu de la diòcesi, sacsejada violentament per aquesta guerra: mala època per a iniciatives il·lustrades, basades en l'estudi, la reflexió, el treball i una gestió administrativa eficaç. Però l'epidèmia de còlera havia portat a la ciutat un científic brillant: Marcel·lí Andrés i Bernat. Fill de Vilafranca del Maestrat, on havia nascut el 1807, Andrés s'havia traslladat amb la seva família a Tortosa per a continuar la seva formació. Posteriorment passà a Barcelona a estudiar medicina; el 1830, el tancament de la facultat per motius polítics el va dur a embarcar-se cap a Àfrica. Allí realitzà diverses expedicions per la costa occidental del continent en què anotà observacions topogràfiques, meteorològiques, sanitàries, antropològiques i aplegà una important col·lecció de plantes i animals que, tot i que n'havia encarregat el trasllat, es van quedar a Guinea. De retorn a Tortosa, es disposava a tornar a embarcar quan l'esclat del còlera li féu replantejar el viatge. Finalment decidí de quedar-se a Tortosa amb la família i ajudar a pal·liar l'epidèmia. Andrés contragué matrimoni amb Dolors Altarriba, neboda del facultatiu Marià Abelló, i quedà així vinculat a la ciutat fins al seu traspàs, el 1837 (Graells 1838: 128). De Tortosa estant, Andrés va continuar els seus estudis i observacions naturalístiques, alhora que continuava el contacte amb els seus col·legues barcelonins: fou admès com a soci corresponsal de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de

Barcelona, a la qual remeté, en gratitud, sengles col·leccions d'insectes i minerals de la zona. El mateix dia en què traspassava li arribà el nomenament de subdelegat de medicina de Tortosa i la certificació del seu ingrés a l'Acadèmia de Cirurgia i Medicina de Barcelona. Segons Graells, Andrés era director de la classe d'agricultura de la Sociedad de Amigos del País de Tortosa.

El mateix 1834, o a l'any següent, arribava a la ciutat un altre personatge amb una formació tècnica interessantíssima i que seria determinant de cara a l'erecció de la societat econòmica: Antoni Sadó Cruixent. Nascut a Barcelona el 1783, Sadó treballà com a cartògraf durant la Guerra del Francès. Fou membre de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, institució a la qual exercí com a professor substitut a la càtedra de matemàtiques del 1822 al 1834, any en què guanyà la càtedra de matemàtiques de la Junta de Dibuix de Tortosa. Sembla que Sadó residí a la ciutat fins al 1842, si més no; el 1847 es traslladà a Mallorca, on visqué fins a la seva mort, esdevinguda el 1850.

Marcel·lí Andrés, tortosí naturalitzat de vida itinerant, i Sadó, que havia desenvolupat la seva carrera a Barcelona, van entroncar amb diversos personatges de l'àmbit polític i cultural de la ciutat, amb certes ments culturalment inquietes, podríem dir, i van ser decisius per a la fundació de la Societat. Pel que fa a la iniciativa de la fundació, i fins que nova documentació corrobora o desmenteixi la hipòtesi, cal buscar-la en l'Ajuntament, tal i com s'esdevingué a Barcelona el 1834. Corrobora aquesta hipòtesi el fet que el 1836 i el 1839 la Sociedad estava presidida per Joan Antoni Pinyana, vocal de la Junta Auxiliar Consultiva de Tarragona, i alcalde de la ciutat aquells mateixos anys; de la mateixa manera, Antoni González Mercè exercia, el 1839, de secretari de la Societat, alhora que ho era de l'Ajuntament. Un altre polític i funcionari vinculat fou l'advocat Joan Baptista Noves, que el 1836 exercia de tresorer i el 1838 fou nomenat interventor de les administracions de rendes, duanes i amortització (Vinaixa 2006: 234-235). Finalment, un pes pesant de la política local, Josep de Montagut i Salvador, comte de la Torre de l'Espanyol, fou director de la Societat el 1849-1850. La dependència directa de l'Ajuntament per part de la Societat serà un dels temes que futurs estudis hauran d'abordar.

Continuant amb la nòmina de socis, cal dir que a principis del 1836 ingressava el jove –vint anys– Jaume Tió i Noé, un dels més conspicus literats romàntics de l'àmbit català, tot i que al poc temps va deixar la seva residència tortosina per a passar a Barcelona i a París (Mestre 1982: 67-74). El 1846 va ingressar Miquel Bosch i Julià,

metge i botànic. Bosch, pare del ja esmentat Albert Bosch i Fustegueras, fou un científic notable i una de les màximes autoritats en enginyeria forestal a l'Estat. Llicenciat per la Universitat de Barcelona, s'interessà especialment per la botànica: dirigí el Jardí Botànic de la Ciutat Comtal i donà classes d'agricultura a la Junta de Comerç. En una data indeterminada –cap a principis de la dècada de 1840– s'establí a Tortosa, on es va relacionar amb els agents culturals i fou un dels fundadors del diari *El Dertosense*, on va publicar diversos articles sobre agricultura i monts reproduïts per la premsa de Barcelona, València i Madrid. Els seus coneixements forestals li valgueren el nomenament de comissari monts del recent creat districte forestal de Tarragona, el 29 de maig de 1846. Residí a la ciutat fins que, el 5 de desembre del 1849, obtingué per oposició la vacant de professor d'història natural a l'Escola Especial d'Enginyers de Monts, fundada el 1847 a Madrid. A la capital desenvolupà una carrera força rellevant (Pascual 1879).

En definitiva, podem dir que l'entitat conglomerà l'*establishment* intel·lectual i polític de la ciutat, amb excepció dels elements d'adscripció filocarlista, alguns dels quals es van exiliar voluntàriament durant la guerra (1833-1840). A més a més, coneixem també la pertinença a la institució tortosina d'alguns científics forans com ara Marià de la Pau Graells i Francesc Campderà, ambdós membres de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona, i que cal vincular amb Marcel·lí Andrés, o el metge Joan Baptista Foix i Gual.

Activitats, inquietuds i obres

«Señores: ilustración y filantropía son la divisa de esta Sociedad. Fomentar la agricultura, propagar el comercio y difundir las luces sobre las Artes ¡que laudables tareas!» Vet ací l'ideari de les societats econòmiques segons el discurs d'ingrés de Jaume Tió a la institució tortosina (Mestre 1982: 68). Tot i que és possible que estigués activa ja el 1834, la primera notícia positiva al respecte és la correspondència mantinguda amb la Sociedad de Amigos del País de Valencia, el 1835. A partir d'aquí coneixem diverses referències a la seva activitat que hem classificat, seguint la pauta de Tió, en els apartats d'agricultura, comerç i educació.

Agricultura

El desenvolupament agrari i, intrínsecament lligat, el regadiu, fou un dels *leitmotivs* de la Il·lustració espanyola i també de la tortosina: és ben conegut que un dels somnis locals des del segle XV, en què es construí l'assut Xerta-Tivenys, fou la construcció de

canals de reg, entesa per molts com la clau de volta del progrés al territori. Paral·lelament, a una escala més modesta, al llarg del riu funcionaven diversos ginys dissenyats per a extreure l'aigua. Bona mostra del que diem és la roda hidràulica, que havia de funcionar gràcies a unes veles que aprofitaven la força del vent, projectada pel patró de marina Jaume Carpi, i per Serafí Homedes; el projecte fou publicat amb el títol de *l'Aereopatra aguadora, máchina sencilla para facilitar el riego* (Tortosa, 1819). La Societat de Tortosa fou amatent, com era d'esperar, al tema. El 15 de febrer del 1836 el director Joan Antoni Pinyana s'adreçava al Capítol tortosí per a demanar la seva contribució en la construcció d'una nova sènia de reg per a l'horta. Darrera hi havia el disseny d'Antoni Sadó, que s'oferia a posar per escrit el projecte a fi que «los de este país logren la satisfacción de ser tal vez los primeros de España que sepan construir la noria perfeccionada» (Vinaixa 2006: 323). El 22 d'abril del 1836 la Diputació de Tarragona rep la proposta de la Societat perquè se'ls concedeixi l'hort

dels caputxins a fi d'establir una càtedra d'agricultura; es resolgué «que se tenga en cuenta en su momento» (Jordà Fernández 2002: 256).

D'altra banda, la Societat impulsà la introducció de nous cultius, com es fa palès en el tractat *Memoria sobre el cultivo del naranjo leida a la Sociedad Económica Dertosense* (Tortosa, 1850), de Josep Montagut, director de la institució, que s'havia llegit l'any anterior. Montagut presenta els rudiments tècnics necessaris per al conreu, aleshores incipient, d'aquest cítric.

Comerç

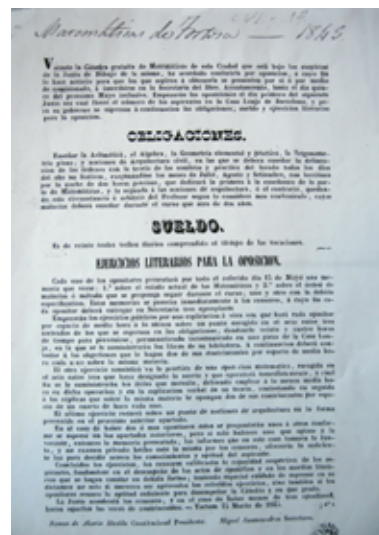
Atès el fracàs del canal de navegació construït entre l'Ebre i el port dels Alfacs, la gola del riu continuava sent el punt clau per a l'encara importantíssim tràfic comercial pel riu. La gola de l'Ebre era, però, un punt negre que calia millorar: segons un informe de la Societat, entre el 1750 i el 1839 s'havien produït 106 naufragis i 96 incidents de naus que van embarrancar, la majoria, de matrícula estrangera. El problema no era tan sols l'entrada i la sortida del riu, sinó també que en ocasió de temporals de mestral les embarcacions intentaven resseguir la línia costanera per a no ser arrossegades cap a Mallorca; en arribar a la línia de la desembocadura, especialment de nit, embarrancaven amb els bancs d'arena fluctuants formats per l'aportació de sediments del riu. Sembla que el 1836 el problema ja s'havia discutit amb el comandant de

marina de Tortosa i es plantejà la necessitat de construir un far preventiu. El primer de març del 1839 la Societat escrivia a les juntes de comerç de Barcelona, Tarragona i València a fi de conjuminar esforços i adreçar un memorial al respecte al govern central.¹

El 1848 es presentà a la Societat «una luminosa memòria sobre les reformes y mejoras de que era susceptible Tortosa» per part d'Antoni González Mercè, secretari de la institució, el contingut de la qual, malauradament, desconeixem (Ferré 1928: 396). González morí assassinat per una multitud enfurismada que assaltà l'Ajuntament en el decurs d'una revolta antifiscal el 30 de juliol del 1854.

Educació

La formació de la població era una de les directrius mestres dels programes il·luministes. A més del fracassat intent del 1804, hem vist com la Societat tortosina va establir una càtedra d'agricultura dirigida per Marcel·lí Andrés. El febrer del 1833, poc abans de la fundació de la Societat, l'Ajuntament estava ja gestionant l'establiment d'una Acadèmia de Dibuix, potser, vinculada al mestre Manuel Porcar.² L'any següent ja funcionava una Junta de Dibuix, vinculada a l'Ajuntament, de la qual depenia la càtedra de matemàtiques regentada per Sadó (c. 1834 – 1842). Sembla que aquestes càtedres depenien econòmicament de la corporació municipal. Ens ha arribat el cartell d'anunci de les oposicions a la càtedra de matemàtiques, datat el 15 de març del 1845, en què s'especifica que els opositors s'havien d'inscriure a l'Ajuntament de Tortosa i que l'examen es faria a la Llotja de Barcelona.³ El mestre s'obligava a ensenyar aritmètica, geometria, trigonometria i certes nocions d'arquitectura i delineació durant dues hores diàries, en horari nocturn. El sou era de vint rals diaris, inclòs el temps de vacances –juliol, agost i setembre. L'ofici va signat per Ramon d'Abària, alcalde constitucional, i el secretari Miquel Jaumandreu.

En relació a la faceta divulgativa de la Societat, cal insistir en la relació de Miquel Bosch amb la fundació del periòdic *El Dertosense*, on publicà alguns articles (Pastor

¹ BC (=Biblioteca de Catalunya). Junta de Comerç, Llg. LXXVI, p. 113-115.

² ACTE (=Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre. Fons Ajuntament de Tortosa. Acords municipals 120, f. 31).

³ BC. Junta de Comerç, Llg. CVI, 4, 14.

1901: 156). És lògic i versemblant plantejar la possible vinculació de la plana major del periodisme *cultural* de la Tortosa del moment amb la Societat, i que fructificà amb la publicació de periòdics com *El Ebro* (1845) i *El Dertosense* (1848). Aquesta premsa fou la plataforma de difusió d'interessants projectes reformistes –Josep Maria Pauli, Josep Oliván, el ja citat de González Mercè–, científics –Francesc Castellví, Àngel Lluís, Miquel Bosch– o literaris –Josep Maria Pauli, Sinesi Sabater, Àngel Lluís, Eduard Arèvalo, etc. Centrant-nos en la temàtica reformista, a les pàgines d'*El Ebro* es tractà sobre la conveniència d'impulsar el conreu del taronger, es presentaren noves màquines i tècniques agrícoles, es proposen millores per al cementiri, la utilitat de fer passar la carretera de València a Barcelona per Tortosa o la ja coneguda necessitat de construir un far a la boca del Ebre.⁴ De fet, aquest article té evidents paral·lelismes a nivell textual amb el memorial redactat per la Societat el 1839. Aquesta manifesta afinitat i transversalitat d'interessos entre uns i altres mostra l'arrelament d'un projecte il·luminista que, afavorit per l'Ajuntament i articulat per mig de la Societat, seria divulgat per la incipient premsa tortosina. La Il·lustració, finalment, havia fructificat a la ciutat. El far de Buda, tot sigui dit, no arribaria fins al 1864.

BIBLIOGRAFIA

- Campomanes, Pedro Rodríguez (1774): *Discurso sobre el fomento de la industria popular*. Antonio de Sancha. Madrid.
- Ferré Torrelles, Juan Bautista (1928): «Principales hechos históricos de Tortosa y sus hombres célebres», a *Certamen literari de Tortosa*. Tipografía Heraldo de Tortosa. Tortosa, vol. I, 353-407.
- García Ruipérez, Mariano (1988): *Nuevas aportaciones al estudio de las sociedades económicas de amigos del país*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid.
- Graells, Mariano de la Paz (1838): «Noticia histórica de D. Marcelino Andrés y Bernat». *Boletín de la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona*, 14: 124-128.
- Jordà Fernández, Antoni (2002): *Las diputaciones provinciales en sus inicios. Tarragona 1836-1840*. Diputación de Tarragona. Tarragona.
- Lluch, Ernest (1973): *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840)*. Edicions 62. Barcelona.
- Mestre i Noé, Francesc (1982): *Temps, vida i obres del polígraf D. Jaume Tió i Noé (1816-1844)*. Lluís Mestre Rexach. Tortosa.
- Pascual, Agustín (1879): «Necrológica. Don Miguel Bosch y Juliá». *Revista de Montes*, 64 (15/09/1879): 441-467.
- Pastor y Lluís, Federico (1901): *Narraciones tortosinas*. Imprenta de José L. Foguet y Sales. Tortosa.
- Querol Coll, Enric (2010): «La literatura d'època moderna», a Jacobo Vidal; Jordi Carbonell (coord.): *Història de les Terres de l'Ebre. Art i cultura*. Fundació Privada Il·lucavònia Futur. Tortosa, vol. V, 253-275.
- Vinaixa, Joan Ramon (2006): *Tortosa en la guerra dels Set Anys (1833-1840)*. Cossetània. Valls.

⁴ Anònim. «Necesidad de un faro en las bocas del Ebro». *El Ebro*, 12 (25/01/1846): 45.